ERKIN IQTISODIY ZONALAR FAOLIYATI SAMARADORLIGINI BAHOLASH MEZONLARI

M.D.Omongaldiyev.
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti magistri

Annotatsiya

Ushbu tezisda erkin iqtisodiy zonalar faoliyati samaradorligini baholashning asosiy mezonlari yoritilgan. Erkin iqtisodiy zonalarning investitsiyalarni jalb etish, sanoat ishlab chiqarishini rivojlantirish, eksport hajmini oshirish, yangi ish o'rinlarini yaratish va hududlarning iqtisodiy salohiyatini yuksaltirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, erkin iqtisodiy zonalar samaradorligini kompleks baholashda qo'llanilishi mumkin bo'lgan iqtisodiy, moliyaviy, ijtimoiy, investitsion va innovatsion ko'rsatkichlar tavsiflangan.

Kalit so'zlar: erkin iqtisodiy zona, investitsiya, samaradorlik, eksport, ishlab chiqarish, ish o'rinlari, infratuzilma, innovatsiya, iqtisodiy rivojlanish.

Kirish

Jahon iqtisodiyotida erkin iqtisodiy zonalar investitsiyalarni jalb qilish, ishlab chiqarish hajmini oshirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va eksport salohiyatini rivojlantirishning muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Erkin iqtisodiy zonalarda tadbirkorlik subyektlariga soliq, bojxona, infratuzilmaviy va boshqa turdagi imtiyozlarning berilishi ularning investitsion jozibadorligini oshiradi.

O'zbekistonda ham hududlarning sanoat salohiyatini kengaytirish, zamonaviy ishlab chiqarishlarni tashkil etish, xorijiy va mahalliy investitsiyalarni jalb qilish maqsadida erkin iqtisodiy zonalar faoliyati rivojlantirilmoqda. Shu bilan birga, ularga yaratilayotgan imtiyoz va preferensiyalarning iqtisodiy natijadorligini aniqlash uchun erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini aniq mezonlar asosida baholash muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism

Erkin iqtisodiy zonalar faoliyati samaradorligini faqat ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi yoki jalb etilgan investitsiyalar miqdori orqali baholash yetarli emas. Samaradorlikni aniqlashda iqtisodiy, investitsion, ijtimoiy, eksport, innovatsion va fiskal ko'rsatkichlardan kompleks foydalanish maqsadga muvofiq.

Birinchi mezon — jalb qilingan investitsiyalar hajmi va ulardan foydalanish samaradorligi hisoblanadi. Erkin iqtisodiy zonaning rivojlanganlik darajasi unda amalga oshirilayotgan mahalliy va xorijiy investitsiya loyihalarining soni hamda qiymati bilan chambarchas bog'liq. Bunda faqat investitsiya miqdori emas, balki kiritilgan har bir investitsiya birligiga to'g'ri keladigan ishlab chiqarish, eksport va foyda hajmini ham hisobga olish zarur.

Ikkinchi mezon — sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi va uning o'sish sur'ati. Erkin iqtisodiy zonalarni tashkil etishdan ko'zlangan asosiy maqsadlardan biri yangi ishlab chiqarish quvvatlarini yaratishdir. Shu sababli zonadagi korxonalar tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi, ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasi va mahsulot tannarxining o'zgarishi muhim ko'rsatkichlardan hisoblanadi.

Uchinchi mezon — eksport faoliyati samaradorligi. Erkin iqtisodiy zonalar mamlakatning eksport salohiyatini oshirishga xizmat qilishi lozim. Bunda zonadagi korxonalar tomonidan eksport qilingan

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

mahsulotlar hajmi, eksportning jami ishlab chiqarishdagi ulushi, eksport geografiyasining kengayishi va yuqori qo‘shilgan qiymatga ega mahsulotlarning eksportdagi salmog‘i baholanadi.

To‘rtinchi mezon — yangi ish o‘rinlari yaratish va aholi bandligini ta’minlash darajasi. Erkin iqtisodiy zonalarning ijtimoiy samaradorligi, avvalo, yaratilgan doimiy ish o‘rinlari soni bilan namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, ishchilarning o‘rtacha ish haqi, malakali mutaxassislar ulushi hamda mahalliy aholini ish bilan ta’minlash darajasini ham baholash maqsadga muvofiq.

Beshinchi mezon — mahalliylashtirish darajasi va mahalliy korxonalar bilan kooperatsiya aloqalari. Erkin iqtisodiy zonadagi korxonalarning mahalliy xomashyo va resurslardan foydalanishi, mahalliy yetkazib beruvchilar bilan hamkorlik qilishi mamlakat iqtisodiyotida qo‘shimcha multiplikativ ta’sir yuzaga keltiradi. Shu sababli ishlab chiqarishda mahalliy xomashyo ulushi va import o‘rnini bosuvchi mahsulotlar hajmi alohida ko‘rsatkich sifatida baholanishi zarur.

Oltinchi mezon — byudjet va fiskal samaradorlik. Erkin iqtisodiy zonalar rezidentlariga muayyan imtiyozlarning berilishi davlat tomonidan ma’lum iqtisodiy xarajatlarni yuzaga keltiradi. Shuning uchun zonalar faoliyatini baholashda berilgan imtiyozlar qiymatini yaratilgan qo‘shimcha qiymat, kelgusidagi soliq tushumlari, eksport tushumlari va yangi ish o‘rinlari bilan solishtirish muhimdir.

Yettinchi mezon — infratuzilmadan foydalanish samaradorligi. Erkin iqtisodiy zonalarda davlat tomonidan yo‘l, elektr energiyasi, gaz, suv, logistika va telekommunikatsiya infratuzilmasiga katta mablag‘lar sarflanadi. Mazkur infratuzilmadan foydalanish darajasi, mavjud yer maydonlarining bandligi va ishlab chiqarish obyektlaridan foydalanish koeffitsiyenti zonaning umumiy samaradorligiga bevosita ta’sir qiladi.

Sakkizinchi mezon — innovatsion va texnologik samaradorlik. Zamonaviy erkin iqtisodiy zonalar nafaqat ishlab chiqarishni, balki ilg‘or texnologiyalarni joriy etishni ham rag‘batlantirishi kerak. Shu sababli korxonalarda yangi texnologiyalarni qo‘llash, ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik faoliyatiga ajratilgan mablag‘lar, innovatsion mahsulotlar ulushi va mehnat unumdorligi kabi ko‘rsatkichlarni hisobga olish zarur.

Erkin iqtisodiy zonalar samaradorligini kompleks baholash uchun quyidagi asosiy ko‘rsatkichlarni umumlashtirish mumkin:

1. jalb qilingan investitsiyalar hajmi;
2. xorijiy investitsiyalarning jami investitsiyalardagi ulushi;
3. ishlab chiqarilgan sanoat mahsulotlari hajmi;
4. eksport hajmi va uning o‘sish sur’ati;
5. yaratilgan yangi ish o‘rinlari soni;
6. mehnat unumdorligi;
7. mahalliylashtirish darajasi;
8. budjetga tushumlarning o‘sishi;
9. infratuzilmadan foydalanish darajasi;
10. innovatsion mahsulotlar va zamonaviy texnologiyalarning ulushi.

Zonalarning samaradorligini baholashda ularning faoliyat yuritish muddati, hududning iqtisodiy rivojlanganlik darajasi, transport-logistika imkoniyatlari va mavjud resurs salohiyatini ham hisobga olish kerak. Chunki turli hududlarda joylashgan erkin iqtisodiy zonalarga bir xil mezonlar asosida mutlaq baho berish obyektiv natija bermasligi mumkin.

Xulosa

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Xulosa qilib aytganda, erkin iqtisodiy zonalar faoliyati samaradorligini baholash kompleks va tizimli yondashuvni talab qiladi. Bunda investitsiya hajmi, ishlab chiqarish, eksport, bandlik, mahalliylashtirish, fiskal samaradorlik, infratuzilmadan foydalanish va innovatsion rivojlanish ko‘rsatkichlari o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilinishi lozim.

Erkin iqtisodiy zonalarning samaradorligini muntazam baholab borish mavjud muammolarni o‘z vaqtida aniqlash, davlat tomonidan berilayotgan imtiyozlarning natijadorligini oshirish hamda hududlarning investitsion jozibadorligini kuchaytirishga xizmat qiladi. Kelgusida erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini baholashning yagona integral ko‘rsatkichlar tizimini ishlab chiqish va raqamli monitoring mexanizmlarini keng joriy etish ularning iqtisodiy samaradorligini yanada oshirish imkonini beradi.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 17-fevraldagi **O‘RQ-604-son “Maxsus iqtisodiy zonalar to‘g‘risida”gi Qonuni** . Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi — Lex.uz. Murojaat sanasi: 07.10.2026.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 4-martdagi **PF-41-son “Maxsus iqtisodiy va sanoat zonalari faoliyatining samaradorligini oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni.** Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi — Lex.uz.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 25-oktabrdagi **PQ-3356-son “Erkin iqtisodiy zonalar va kichik sanoat zonalari faoliyati samaradorligini oshirish borasidagi qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori**. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi — Lex.uz.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 26-oktabrdagi **PF-4853-son “Erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini faollashtirish va kengaytirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni**. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi — Lex.uz.
5. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. **O‘zbekiston Respublikasida maxsus iqtisodiy zona, kichik sanoat zonasi, texnopark va klasterlar faoliyati: 2025-yil yanvar–dekabr.** — Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi, 2026.
6. O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi huzuridagi Xorijiy investitsiyalarni jalb etish agentligi. **Maxsus iqtisodiy zonalar: qonunchilik, imtiyozlar va investitsiya shartlari** . Invest Uzbekistan rasmiy axborot portali.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.